രായ ചിലർ മാത്രം, ശാശ്വതത്ത്വം ആഗ്രഹിച്ച് കണ്ണ് ഉള്ളിലേക്ക തിരിച്ച് അന്തരാത്മാവിലേക്ക നോക്കുന്നു. ഉപനിഷത്തുകളിൽ പറയുന്ന ഈ തത്ത്വത്തിൻെറ പ്രപഞ്ചനമായാണ് കൃഷ്ണമൂർത്തിയുടെ പ്രവചനങ്ങൾ എനിക്ക് അനുഭവപ്പെട്ടിട്ടുള്ളത്.

20 ഫെബ്രുവരി, 1986

65. രുക്മിണീദേവി

കേരളത്തിലെ കഥകളിയും മോഹിനിയാട്ടവും, തമിഴ്നാട്ടിലെ ഭരതനാട്യം, കർണ്ണാടകത്തിലെ യക്ഷഗാനം, ആന്ധ്രപ്രദേശിലെ കുച്ചിപ്പുഡി, ഒറീസ്സയിലെ ഓഡീശി, ഉത്തരപ്രദേശിലെ കഥക്, മണിപ്പൂരിലെ മണിപ്പുരി എന്നിവയാണ് ഇന്ത്യയിലെ പ്രധാനപ്പെട്ട ക്ലാസ്സിക്കൽ നൃത്യകലാരൂപങ്ങൾ. ഒരേ ഭാരതീയപാരമ്പര്യത്തിൽ ഉത്ഭവിച്ച്, വ്യത്യസ്ത പരിതഃസ്ഥിതികളിൽ വിടർന്ന പ്രാദേശിക രൂപഭേദങ്ങൾ ഉൾക്കൊണ്ട്, വളർന്ന ഈ കലാരൂപങ്ങൾക്കെല്ലാം പുതിയ ജീവനും അന്തസ്സും കൈവന്നതു് ഇക്കഴിഞ്ഞ അരനൂററാണ്ടിനകത്താണ്. വിശ്വഭാരതിയിൽ മണിപ്പുരി നൃത്യങ്ങൾക്കും കഥകളിക്കും സ്ഥാനം നൽകുകവഴി, നൃത്യകലയ്ക്ക് ആധുനികഭാരതത്തിൻെറ സാംസ്കാരികജീവിതത്തിൽ ഉണ്ടായിരിക്കേണ്ട അർഹിതമായ സ്ഥാനത്തെപ്പററി ടാഗോർ ഇന്ത്യക്കാരെ ഉദ്ബുദ്ധരാക്കി. ലോകനൃത്യവേദിയിൽ ഭാരതീയനൃത്യങ്ങളെ വർണ്ണോജ്ജ്വലമായി അവതരിപ്പിച്ച ഉദയശങ്കർ നമ്മുടെ നൃത്തകലാപാരമ്പര്യത്തിൻെറ സമ്പന്നത നമുക്ക വെളിപ്പെടുത്തിത്തന്നു. പാശ്ചാത്യപരിഷ്കാരാഭാസത്തിൽ സ്വന്തം നാട്ടിൽത്തന്നെ നിറംമങ്ങിപ്പോയ കഥകളിയും മോഹിനിയാട്ടവും പുനരുദ്ധരിക്കുവാൻ മഹാകവി വള്ളത്തോൾ തൻെറ ആയുസ്സിൻെറ രണ്ടാംപകുതി ഉഴിഞ്ഞുവെച്ചു. ലാസ്യനൃത്യങ്ങളിൽ വെച്ച് ഏററവും ഹൃദ്യവും ഉദാത്തവുമായ ഭരതനാട്യത്തെ സംസ്കരിച്ച് തമിഴ്നാട്ടിലെ അഭിജാതവനിതകളുടെ അഭിമാനമാക്കിമാററിയതു്, 1986 ഫെബ്രുവരി 24-ാം തീയതി, മദ്രാസ്സിൽവെച്ച്, എൺപത്തിരണ്ടാം വയസ്സിൽ അന്തരിച്ച ശ്രീമതി രുഗ്മിണീദേവിയായിരുന്നു.

രുക്മിണീദേവിയുടെ കലാസേവനത്തെപ്പോലെതന്നെ ഒരു ഇതിഹാസമായിക്കഴിഞ്ഞിട്ടുണ്ട് അവരുടെ ജീവിതവും. തമിഴ്നാട്ടിലെ ക്ഷേത്രനഗരമായ മധുരയിൽ, വംശപാരമ്പര്യം അഭംഗുരം പുലർത്തിവന്ന ഒരു ബ്രാഹ്മണകുടുംബത്തിൽ, മാതാപിതാക്കളുടെ അഞ്ചാം സന്താനമായിപ്പിറന്ന, ഏഴ് ഉടപ്പിറപ്പുകളുള്ള, രുക്മിണീദേവി ബാല്യത്തിൽത്തന്നെ തിയോസഫിപ്രസ്ഥാനത്തിൽ ആകൃഷ്ടയായിത്തീർന്നു. പതിനാറാം വയസ്സിൽ ഈ ബ്രാഹ്മണബാലിക, തന്നേക്കാൾ എത്രയോ വയസ്സു മൂത്ത ആസ്ട്രേലിയക്കാരനായ ഡോക്ടർ ജോർജ് അരുൺഡേയ്ലിനെ വിവാഹംചെയ്തതു് തമിഴ്നാട്ടിലെ യാഥാസ്ഥിതികബ്രാഹ്മണസമുദായത്തെ നടുക്കിയ ഒരു സംഭവമായിരുന്നു. അരുൺഡേയ്ലുമൊത്ത് ആസ്ട്രേലിയയിൽ സഞ്ചരിക്കവേ, 1926-ൽ, ലോകപ്രസിദ്ധ റഷ്യൻ നർത്തകിയായ അന്ന പവ്ലോവയുമായി പരിചയപ്പെടാനും, അവരിൽനിന്ന് ബാലേ നൃത്തത്തിൻെറ പ്രഥമപാഠങ്ങൾ അഭ്യസിക്കുവാനും രുക്മിണീദേവിക്ക സാധിച്ചു. ബാല്യത്തിൽ മധുരയിൽ താൻ കണ്ടു പരിചയിച്ചതും, 'സദിർ' എന്നോ 'ചിന്നമേളം' എന്നോ വിളിക്കപ്പെട്ടിരുന്നതുമായ ക്ഷേത്രനൃത്യകലയിൽ രുക്മിണീദേവിക്ക് താത്പര്യം

ഉണർന്നതു് അങ്ങനെയാണു്. ഇന്ത്യയിൽ തിരിച്ചെത്തിയ രുക്മിണീദേവി തമിഴ്നാട്ടിൽ അന്നത്തെ നട്ടുവന്മാരിൽ പ്രമുഖനായിരുന്ന പന്തനല്ലൂർ മീനാക്ഷിസുന്ദരംപിള്ളയെ തിരഞ്ഞുപിടിക്കുകയും, പഴയ ചട്ടവട്ടങ്ങളിൽനിന്നു് കടുകിട മാറാൻകൂട്ടാക്കാത്ത, കർശനക്കാരനായ ഈ ആചാര്യനിൽനിന്നു് ഭരതനാട്യം നിഷ്കൃഷ്ടമായി അഭ്യസിക്കുകയുംചെയ്തു.

രുക്മിണീദേവിയുടെ മിശ്രവിവാഹംപോലും ഉളവാക്കാതിരുന്ന പ്രക്ഷോഭമാണു്, 1935—ൽ നടന്ന അവരുടെ ഭരതനാട്യം അരങ്ങേറ്റം തമിഴ്നാട്ടിലെ ബ്രാഹ്മണസമൂഹത്തിൽ ഇളക്കിവിട്ടതു്. മലയാളികൾ ‘ദാസിയാട്ടം’ എന്നു വിളിച്ചുവന്ന ഈ നൃത്യകല അന്നോളം കൈയാണ്ടു വന്നതു് തമിഴ്നാട്ടിലെ ദേവദാസികൾ മാത്രമായിരുന്നു.

‘ഇമ്മന്നിലപ്സരസ്ത്രീകൾ നാം വേശ്യമാർ;
ധർമം നമുക്കിതുരണ്ടേ വിനിശ്ചിതം:
നന്മയ്ക്കു കോവിലിൽപ്പോയ് നൃത്തമാടലും,
പുംമാനസങ്ങളെ നൃത്തമാടിക്കലും’ എന്നു് മഹാകവി

വള്ളത്തോൾ ദാസിയാട്ടവും വേശ്യാവൃത്തിയുംതമ്മിലുള്ള ബന്ധം വിവരിച്ചിട്ടുള്ളതു തികച്ചും യാഥാർത്ഥ്യാധിഷ്ഠിതമായിരുന്നു. തേവിടിശ്ശികളുടെ ഈ അഴിഞ്ഞാട്ടം അരങ്ങത്തു പ്രദർശിപ്പിക്കുക എന്നതിനേക്കാൾ നീചമായ മറ്റെന്തൊരു പാതകമാണു് ഒരു കുലീനബ്രാഹ്മണയുവതിക്കു ചെയ്യാനാവുക?

ക്ലാസ്സിക്കൽ ഭാരതീയനൃത്യകലയുമായി ദാസിയാട്ടത്തിനുള്ള ബന്ധം ഓർമ്മിപ്പിക്കുമാറു് ‘ഭരതനാട്യം’ എന്ന പേരു് അതിനു നൽകുകയും, അതിലെ നഗ്നശൃംഗാരത്തെ ഭക്തിഭാവവുമായി ഇണക്കി ഉദാത്തീകരിക്കുകയും, ഭരതനാട്യം അരങ്ങുകൾക്കു് ഇന്നത്തെ രൂപം നൽകുകയും ചെയ്തതു്, പ്രധാനമായും രുക്മിണീദേവിയായിരുന്നു. തിയോസഫിക്കൽ സൊസൈറ്റിയുടെ വജ്രജൂബിലി അവസരത്തിലാണു് ഈ നവീകരിച്ച ലാസ്യരൂപം അഭ്യസ്തവിദ്യരായ ലോക—സഹൃദയസമൂഹത്തിനുമുമ്പിൽ ആദ്യമായി അവതരിപ്പിക്കപ്പെട്ടതു്. ക്ഷേത്രത്തിലെ ഒരു പ്രതിമ ജീവൻ ഉൾക്കൊണ്ടു് പ്രത്യക്ഷപ്പെട്ട അനുഭവം, രുക്മിണീദേവിയുടെ നൃത്തപ്രകടനം നേരിൽക്കണ്ട പലർക്കും ഉളവായി. തികച്ചും ഭൗതികമായിരുന്ന ദാസിയാട്ടത്തിനു് അന്നാദ്യമായി ഒരു ആധ്യാത്മികപരിവേഷം കൈവന്നു. മദ്രാസ്സിൽവെച്ചു് രുക്മിണീദേവിയുടെ നൃത്തപ്രകടനം കണ്ട ഒരു മെത്രാൻ അവരോടു പറഞ്ഞതു് ‘ഒരു പൂജാകർമ്മത്തിൽ പങ്കെടുക്കുകയാണു് ഞാൻ എന്നു് എനിക്കു തോന്നി’ എന്നായിരുന്നുവത്രേ.

നൃത്തകലയിലും സംഗീതത്തിലും ഉന്നതശിക്ഷണം നൽകുന്നതിനായി ‘കലാക്ഷേത്രം’ എന്ന അന്താരാഷ്ട്രീയകലാലയം 1936—ൽ രുക്മിണീദേവി മദ്രാസ്സിലെ അടയാറിൽ, തിയോസഫിക്കൽ സൊസൈറ്റിവക ബെസൻറ് ഗാർഡൻസിൽ സ്ഥാപിച്ചു. 1963-ൽ ഈ സ്ഥാപനം മദ്രാസ്നഗരത്തിനു തെക്കുള്ള തിരുവൻമിയൂരിലേക്കു മാറ്റി. കലാക്ഷേത്രത്തിന്റെ സുവർണജൂബിലി ആഘോഷങ്ങൾ ഇക്കഴിഞ്ഞ ജനുവരിയിൽ പ്രധാനമന്ത്രി രാജീവ്ഗാന്ധി നിർവഹിക്കുകയുണ്ടായി.

സ്ഥാപിക്കപ്പെട്ടു് അധികകാലം കഴിയുംമുമ്പു്, ദക്ഷിണേന്ത്യയിലെ പ്രശസ്തരായ പല സംഗീതവിദ്വാന്മാരും നൃത്താചാര്യന്മാരും, കലാക്ഷേത്രവുമായി ബന്ധപ്പെട്ടു. ഇന്ത്യയിൽ ഇന്നു പ്രസിദ്ധിയാർജിച്ചിട്ടുള്ള എത്രയോ ഗായകരും നർത്തകരും കലാക്ഷേത്രത്തിൽ പരിശീലനം നേടിയിട്ടുള്ളവരാണു്. ഭരതനാട്യത്തിൽനിന്നു് തമിഴിലെ ‘കുറവഞ്ചി’ (കുറത്തി)പോലുള്ള ക്ഷേത്രനാടകങ്ങളിലേക്കു് രുക്മിണീദേവിയുടെ ശ്രദ്ധ തിരിഞ്ഞു. ഇത്തരം നാടകങ്ങളിൽ അവർക്കു് താത്പര്യം ഉളവാ

യത്ത് കഥകളിയിലൂടെയാവാം. വടക്കേ മലബാറിൽ പ്രശസ്തരായിരുന്ന അമ്പുപ്പണിക്കർ, ചന്തുപ്പണിക്കർ മുതലായ ആശാന്മാർ അടങ്ങുന്ന സുശക്തമായ, ഒരു കഥകളിവിഭാഗം കലാക്ഷേത്രത്തിലുണ്ടായിരുന്നു.

തമിഴ്നാട്ടിൽത്തന്നെ ലുപ്തപ്രചാരമായിക്കഴിഞ്ഞിരുന്ന ഒരു കുറവഞ്ചിനാടകം (കുററാല—കുറവഞ്ചി) കലാക്ഷേത്രത്തിൽ, 1945-ൽ, രുക്മിണീദേവി ആദ്യമായി അവതരിപ്പിച്ചതു കാണുവാനുള്ള അവസരം എനിക്ക് കൈവന്നിട്ടുണ്ട്. ഇതിൽ മുഗ്ദ്ധയായ നായികയുടെ ഭാഗം അവതരിപ്പിച്ചത്, അന്നേയ്ക്കു തികച്ചും പ്രൗഢയായിക്കഴിഞ്ഞിരുന്ന രുക്മിണീദേവിയായിരുന്നു. ഭാവാഭിനയത്തിന്റെ പരിപൂർണതയ്ക്കും തന്മയത്വത്തിനും പ്രായമോ ശരീരപ്രകൃതിയോ തടസ്സമാകേണ്ടതില്ലെന്ന് രുക്മിണീദേവിയുടെ അന്നത്തെ അഭിനയം തെളിയിക്കുകയുണ്ടായി. കുറവഞ്ചിനാടകങ്ങൾക്കുപുറമേ വാല്മീകിരാമായണത്തെയുംമററും ആധാരസാഹിത്യമാക്കി പല നൃത്യനാടകങ്ങളും രുക്മിണീദേവി സംവിധാനംചെയ്തു അവതരിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ട്. അവതരണത്തിന്റെ സാങ്കേതികമേന്മയ്ക്കും ലാളിത്യത്തിനും മാതൃക സൃഷ്ടിച്ചവയാണ് കലാക്ഷേത്രത്തിലെ നൃത്യനാടകാവതരണങ്ങൾ.

രുക്മിണീദേവിയുടെ നൃത്യകലയെപ്പററി വ്യത്യസ്താഭിപ്രായങ്ങൾ പുറപ്പെടുവിച്ചിട്ടുള്ള കലാവിമർശകർ കുറവല്ല. ദാസിയാട്ടത്തെ 'ഭരതനാട്യ'മാക്കിമാററി, ക്ഷേത്രങ്ങളിൽനിന്നു പുറത്തേക്കു കടത്തി, നഗരങ്ങളിലെ പരിഷ്കൃതസദസ്സുകളിൽ എത്തിക്കുകവഴി, ദിവ്യമായ ആ കലയുടെ വിശുദ്ധി നശിക്കുന്നതിന് രുക്മിണീദേവി കളമൊരുക്കി എന്നതാണ് ഒരു വിമർശനം. കുറെക്കൂടി ഉൾക്കാമ്പുള്ള മറെറാരു വിമർശനം പന്തനല്ലൂർ പാരമ്പര്യത്തിൽനിന്ന് രുക്മിണീദേവി പഠിച്ചതും പ്രചരിപ്പിച്ചതും ഭരതനാട്യത്തിന്റെ കലയേക്കാളേറെ അതിന്റെ വ്യാകരണമായിരുന്നു എന്നതാണ്. നൃത്യസരസ്വതിയുടെ ഇരുപതാംനൂററാണ്ടിലെ അവതാരമായിരുന്ന ബാലസരസ്വതിയുമായി താരതമ്യപ്പെടുത്തി, രുക്മിണീദേവിയുടെ നൃത്യത്തിൽ ലയത്തിലേറെ താളവും രസത്തിലേറെ കരണങ്ങളും ആയിരുന്നു എന്നു പലരും അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. നൃത്യനാടകങ്ങൾ രംഗത്ത് അവതരിപ്പിക്കുമ്പോൾ അവയിൽ പുരുഷകഥാപാത്രങ്ങൾ അനുപേക്ഷണീയങ്ങളാണല്ലൊ. പുരുഷകഥാപാത്രങ്ങളുടെ അഭിനയത്തിന് രുക്മിണീദേവിക്ക് വലിയ ഒരളവോളം കഥകളിയുടെ സങ്കേതത്തെ പിൻതുടരേണ്ടിവന്നു. ലാസ്യപ്രണയികളായ തമിഴ്നാട്ടിലെ കലാവിമർശകർ രുക്മിണീദേവിയുടെ പ്രദർശനങ്ങളിൽ താണ്ഡവത്തിനു നൽകപ്പെട്ട, പരിമിതമെങ്കിലും സ്പഷ്ടമായ ഈ പ്രാധാന്യത്തെ അപലപിക്കുന്നവരാണ്. വിമർശനങ്ങളിൽ കഴമ്പുണ്ടായാലും ഇല്ലെങ്കിലും, നിരക്ഷരരും പ്രായേണ സംസ്കാരശൂന്യരുമായിരുന്ന നട്ടുവന്മാരുടെ ഏകാധിപത്യത്തിൽനിന്ന് നൃത്യകലയെ മോചിപ്പിച്ചതും, പരിഷ്കൃതസമൂഹത്തിന് അതിൽ താത്പര്യം ഉളവാക്കിയതും, നർത്തകികളുടെ സാമൂഹ്യമായ അന്തസ്സ് ഉയർത്തിയതും, ദക്ഷിണേന്ത്യയിൽ രുക്മിണീദേവിയായിരുന്നു എന്ന കാര്യം അവിതർക്കിതമാകുന്നു.

നൃത്യ-സംഗീതകലകളിൽമാത്രം ഒതുങ്ങിനില്ക്കുന്നവയായിരുന്നില്ല രുക്മണീദേവിയുടെ താല്പര്യങ്ങൾ. ഏതാനും വർഷങ്ങളോളം തിയോസഫിക്കൽ സൊസൈററിയിൽ പ്രമുഖസ്ഥാനം അവർ വഹിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഇററലിയിൽനിന്ന് ഡോക്ടർ മറിയമൊണ്ടിസ്സോറിയെ വിളിച്ചുവരുത്തി അടയാറിൽ താമസിപ്പിക്കുകവഴി, ഇന്ത്യയിൽ ശിശുവിദ്യാഭ്യാസം സംബന്ധിച്ച ആധുനികചിന്താഗതി പ്രചരിപ്പിക്കുന്നതിന് നേതൃത്വം നൽകിയത് ഡോക്ടർ അരുൺഡെയിലും ശ്രീമതി രുക്മിണീദേവിയുമായിരുന്നു. മൃഗങ്ങളോട് കാരുണ്യം ഉളവാക്കുന്നതിനും, അവയോട്

ക്രൂരത കാട്ടാതാക്കുന്നതിനും രുക്മണീദേവി സ്ഥിരമായി പ്രവർത്തിച്ചു വന്നു. സസ്യക്ഷേമപ്രസ്ഥാനത്തിന്റെ ലോകനേതാക്കളിലൊരാളായിരുന്നു രുക്മിണീദേവി. രണ്ടു തവണ അവർ രാജ്യസഭാംഗമായിരുന്നിട്ടുണ്ട്. ജനതാഭരണകാലത്തു്, 1977–ൽ, ഇന്ത്യയുടെ രാഷ്ട്രപതിസ്ഥാനത്തേക്ക് രുക്മിണീദേവിയുടെ പേർ അന്നു് പ്രധാനമന്ത്രിയായിരുന്ന മൊറാർജിദേശായി നിർദ്ദേശിക്കുകയുണ്ടായി. എന്നാൽ, ഒരു തെരഞ്ഞെടുപ്പുമത്സരത്തിനു് താനില്ലെന്നു് പറഞ്ഞു് രുക്മിണീദേവി പിൻവലിയുകയാണുണ്ടായതു്. ഇന്ത്യാഗവണ്മെന്റ് അവർക്ക് പത്മഭൂഷണബിരുദവും രവീന്ദ്രഭാരതി സർവകലാശാല ഡി. ലിററ് ബിരുദവും നല്കിയിട്ടുണ്ട്.

സമകാല ഭാരതീയജീവിതത്തിനു് സൗന്ദര്യവും വൈവിധ്യവും ഉജ്വലതയും നൽകിപ്പോന്ന ഒന്നായിരുന്നു രുക്മിണീദേവിയുടെ ജീവിതം. ഭാരതീയ നൃത്യകലയുടെ പുനരുജ്ജീവനത്തിനു് രുക്മിണീദേവി നൽകിയ സേവനത്തെ കലാപ്രണയികൾ എന്നും കൃതജ്ഞതയോടെ അനുസ്മരിക്കാതിരിക്കുകയില്ല.

6 മാർച്ച്, 1986

66. കുറൂർ നീലകണ്ഠൻ നമ്പൂതിരിപ്പാട്

എനിക്ക് അഞ്ചോ ആറോ വയസ്സുള്ളപ്പോഴാണു്, പിടിക്കപ്പറമ്പ് അമ്പലത്തിൽ മൂന്നുകൊല്ലത്തിലൊരിക്കൽ പതിവുള്ള ഓത്തൂട്ടു നടക്കുന്നു. യജുർവ്വേദം വിസ്തരിച്ചു് ചൊല്ലലും, നമ്പൂതിരിമാർക്കു് ചതുർവ്വിധമായ സദ്യ നൽകലും. ഇതാണു് ഓത്തൂട്ടു്. നാൽപ്പത്തൊന്നു ദിവസമാണെന്നു തോന്നുന്നു, ഇടയ്ക്കു് 'വലിയ ഓത്തൂട്ടു്' ഉണ്ടാവും. അന്നു് വലിയ ഘോഷമായിരിക്കും. വേദ ചൊല്ലുന്ന ആളുടെ ചുററും ആളുകൾ ഇരുന്നു് കൈകൊട്ടി ആർത്തും കൂക്കിവിളിച്ചും ചൊല്ലൽ തെററിക്കാൻ ശ്രമിക്കും. ഒടുക്കം കേമമായ സദ്യയും ഉണ്ടാവും.

എന്റെ അച്ഛന്റെ കുടുംബക്കാർക്കാണു് പിടിക്കപ്പറമ്പിൽ കഴകം. അതിനാൽ ഞാൻ മിക്കവാറും അവിടെയായിരുന്നു താമസം. ഒരു 'വലിയ ഓത്തൂട്ടു്' ദിവസം സന്ധ്യയ്ക്കു് അമ്പലത്തിൽ വലിയ ബഹളം കണ്ടു. വേദംചൊല്ലൽ നിലച്ചു. കോൺഗ്രസുകാർ വന്നിരിക്കുന്നു. ചാക്കുപോലെയുള്ള ഖദർമുണ്ടു് വിൽക്കാനാണു്. ജയിലിൽ പോയവരും ഉണ്ടു്. അവർ ഓത്തൂട്ടു മുടക്കുമോ? 'അയിത്ത'ക്കാരെ അമ്പലത്തിൽ കടത്തുമോ? അതൊന്നും ഉണ്ടായില്ല. തങ്ങളുടെ ചരക്ക് പ്രദർശിപ്പിച്ചു് കുറേ സംസാരിച്ചശേഷം അവർ സമാധാനപരമായി സ്ഥലംവിട്ടു. ഈ ഖദർ വിൽപ്പനക്കാരുടെ തലവൻ കുറൂർ നീലകണ്ഠൻനമ്പൂതിരിപ്പാട് ആയിരുന്നു.

1942 ഒക്ടോബറിലോ നവംബറിലോ ആണു് 'സ്വതന്ത്രഭാരതം' എന്ന സമരപത്രം അച്ചടിച്ച കടകിലെ പ്രസ്സ് പോലീസ് പൂട്ടി മുദ്രവെച്ചു. ഒളിവിൽ ഒരു പ്രസ്സ് തുടങ്ങിയേ കഴിയൂ. പ്രൊഫസർ എ. ചന്ദ്രഹാസന്റെ ഒത്താശയോടെ ഞാൻ ഒരാഴ്ച എറണാകുളത്തെ സനാതനധർമം പ്രസ്സിൽചെന്നു് കമ്പോസിങ് പഠിച്ചു. അച്ചുകൾ നിരത്താനും ഫാറം കെട്ടാനും ഒരു ഹാൻഡ് പ്രസ്സിൽ അതു് അച്ചടിച്ചെടുക്കാനും ഇത്രയും പരിശീലനം മതി; ഇനി ഒരു പ്രസ്സ് ഉണ്ടാക്കണം. തൃശ്ശൂർ കുറുപ്പംറോ